

2. Гойсак В. Мовна картина світу, відображена в народних колядках з Лемківщини / Вікторія Гойсак. – Горлиці, 2010. – 286 с.
3. Грица С. На схилах Карпатських Бескидів / Софія Грица // Українські народні пісні з Лемківщини. – К. : Музична Україна, 1972. – С. 4–15.
4. Данилюк Н. Номінації сучасної української мови з культурно-національним змістом / Ніна Данилюк // Мовознавство : (доповіді та повідомлення IV Міжнародного конгресу україністів ; відп. ред. В. Німчук). – К. : Пульсари, 2002. – С.180–184.
5. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Кононенко В. Українство в словесній символіці / В. Кононенко // Доповіді і повідомлення III конгресу МАУ : Мовознавство. – Харків : Основа, 1996. – С. 229.
7. Марчун Н. Теорія фольклору [Електронний ресурс] / Н. Марчун // Режим доступу : www.refby/refs/41/8430/1.html
8. Словник української мови. – Т. 9. – К. : Наукова думка, 1978. – 916 с.
9. Шумило М. Могутня й чарівна / Микита Шумило // Українська мова і література в школі. – 1989. – Ч. 8. – С. 7–13.

У статті висвітлено культурологічну вагомість соматичної лексики в контексті лемківської пісні. Досліджуються особливості вживання соматичних одиниць, виявляється їхній символічний потенціал.

Ключові слова: культурологія, культурологічна вагомість, соматична лексика.

In the article elucidate culturological significance of somatic vocabulary in context of Lemko songs. The especially of use of somatic units investigate, manifest their symbolic potential.

Key words: culturology, culturological significance, somatic vocabulary.

Наталія Руколянська
(Запоріжжя)

УДК: 811.161.2:343.13

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В ЛЕКСИЧНОМУ СКЛАДІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИЧИХ ТЕКСТІВ

Характерною особливістю української лексики, як відомо, є її рухомість: поява нових, переосмислення або вихід з ужитку старих номенів. Це відбивається й на термінології, оскільки термін як компонент загальної лексичної системи мови науки інтенсивно впливає на динамічні процеси і всередині її, і мови в цілому. З огляду на це актуальності набуває проблема рухомості цього пласту лексики й процеси, зміни, які внаслідок цього виникають.

Дослідження лексичного масиву сучасних текстів українського кримінального процесуального права (КПП) свідчить, що інтенсивні зміни в законодавстві, розбудова варіанта нового Кодексу й інших нормативно-правових актів галузі, інтеграція з європейською системою права, а отже, як результат, збагачення її новими правовими поняттями, і вплинули на лексико-семантичний рівень їх мови як на найдинамічніший. Активне входження до лексичного складу процесуальної підмови нових термінів і зникнення з ужитку застарілих є свідченням розвитку, вдосконалення, осучаснення правового термінофонду й, відповідно, поняттєвої бази галузі.

Терміни функціонують у тексті, проблематика якого, починаючи з кінця ХХ ст., постає у центрі дослідницької уваги вітчизняних лінгвістів: І. Вихованця, К. Городенської, І. Кочан, Т. Пристайко, О. Тараненка та ін. Існує чимало дефініцій цього складного лінгвістичного поняття, проте, услід за Г. Онуфрієнко, визначаємо науковий текст “як вищу комунікативну одиницю в межах наукового дискурсу, як вербальне, цілісне, структуроване, когнітивно-комунікативне утворення, що позначене структурно-семантичною, композиційно-стилістичною і функціональною єдністю та набором константних текстових категорій (інформативність, поняттєвість, доцільність тощо)” [7, с. 336]. На його лексичному рівні основне змістове навантаження несе саме фахова термінолексика, що спостерігається й у тексті статей Кримінального процесуального кодексу України.

У сучасному термінознавстві різноаспектні теоретичні й практичні питання термінологічної лексики мови права активно досліджують у своїх працях такі науковці, як

Н. Артикуца, А. Красницька, Г. Онуфрієнко, Ю. Прадід, О. Сербенська, А. Токарська, І. Усенко, Л. Чулінда, О. Юрчук та ін. Зокрема новітні лексеми гібридної мовної природи, у тому числі запозичені із живих європейських мов, у термінології різних галузей знань комплексно досліджує Г. Онуфрієнко [6; 7], актуальні шляхи поповнення термінофонду права розглядає Г. Сергєєва [8], проблеми формування української криміналістичної термінології описала в кандидатській дисертації Л. Гапонова [2] тощо. Водночас динамічні процеси в лексиці текстів сучасного українського кримінального процесуального права не були об'єктом окремої наукової розвідки.

У наукових роботах попередніх років нами досліджено способи творення юридичних термінів, семантичні категорії на позначення базових понять кримінального та кримінального процесуального права, словотворчі й лексико-семантичні процеси (гіперогіпонімія, синонімія, омонімія, паронімія, антонімія) у лексиці текстів сучасного кримінального процесуального права. Мета цієї статті – аналіз динамічних процесів у лексиці підмови/субмови такої галузі українського права, як кримінальне процесуальне. Матеріалом для дослідження обрано тексти статей Кримінальних процесуальних кодексів України 2011 й 2012 років [3; 4].

Методом суцільного добору було вилучено близько п'ятдесяти терміноодиниць, котрі зазнали певних семантичних і граматичних змін. У ході дослідження виявлено, що зміни відбулися в таких основних лексико-семантичних категоріях, як процесуальні особи (*учасники кримінального провадження, судовий розпорядник, слідчий суддя*), процесуальні органи (підрозділи) (*орган державного бюро розслідування, суд присяжних, Державне бюро розслідування України*), процесуальні дії (*тимчасове вилучення майна, самовикриття, домашній арешт*), процесуальні поняття й явища (*розумні строки, інстанційна підсудність, публічно доступне місце*).

За часом виникнення й ступенем новизни в термінології КПП наявні номени трьох типів: інноваційні (неологічні), традиційні (що вживані давно й зберегли свою граматичну форму й семантику) та застарілі. Застарілі терміни не належать до ядра кримінальної процесуальної лексики й, перебуваючи поза її основним термінофондом, характеризуються меншою стійкістю. І з плином часу й подальшим розвитком галузі вони можуть до нього перейти й поповнити ресурс базових (вузькоспеціальних) одиниць, хоча основним джерелом поповнення ядра є неологізми.

Аналіз термінологічної лексики текстів КПП у синхронії дозволяє сказати про архаїзацію певної частини лексичних категорій, що тягне за собою усунення надлишкових слів і значень, пасивізацію термінолексики. Цей процес є неминучим, як і розвиток людства загалом, і разом із ним наукового світу. Частина досліджуваної лексики (лексичні архаїзми/застарілі слова) почала переходити або перейшла до пасивного (рідко вживаного) пласту, який, проте, фахівці-юристи й майбутні юристи можуть використовувати під час вивчення теорії й історії держави та права України, а також філологи – дослідники правничої термінології у діахронному аспекті.

Як зазначено в Енциклопедії “Українська мова”, архаїзмом є “мовна одиниця, що на даному етапі є застарілою в мові або зовсім вийшла із загального вжитку” [9, с. 32]. У дослідженні застарілими правничими термінами називаємо ті однослівні лексеми й номінативні словосполучення, які на певному етапі розвитку мови права вийшли з активного юридичного словника через заміну номінанта певного правового поняття іншим (новішим) або через повне невживання у мовній практиці правників (причина – застаріло галузеве поняття). Проте це не означає, що вони не можуть повернутися до активного вжитку, наприклад двокомпонентний іменниковий термін «*народний засідатель*», який здавна функціонував у КПП, у другій половині ХХ століття відійшов до пасивного правничого словника, але в новій редакції Кримінального процесуального кодексу України він знову з'являється на позначення учасника судового провадження [4].

Не ввійшли ще до активного словника юристів і новітні назви правових понять, що з'явилися з розвитком галузі у ХХІ ст., – терміни-неологізми або інноваційні терміни /

лексичні інновації. “Чим важливіша епоха для певного суспільства, чим динамічніші суспільні зміни, тим активніше реагує мова творенням нових слів” [8, с.391], а отже, й термінів як компонентів лексики мови, що називають поняття, необхідні галузі на даному етапі розвитку, тобто є поняттєво вмотивованими.

Дослідження лексики текстів КПК дало змогу визначити й проаналізувати структуру й семантику номінантів кримінальних процесуальних понять, зафіксованих у них. Вони репрезентовані в більшості питомими гомогенними/простими й складними термінами (*присяжний, самовикриття, повідомлення*), а також гетерогенними (*електронний архів, оперативний підрозділ, судовий розпорядник*) назвами [5, с.227] із значною кількісною перевагою останніх (41 одиниця). У КПП спостерігається активізація творення саме складених інновацій, що є одним із продуктивних засобів творення термінів права загалом, а також зумовлене складністю понять, прагненням юристів-науковців і юристів-практиків якомога точніше передати їхню сутність, конкретизувати, показати класифікаційну відмінність. Кількісне переважання власне українських номенів пов’язуємо з тим, що правнича термінологія є національно орієнтованою.

Прості терміни-іменники утворено у суфіксальний спосіб від дієслівних основ за моделями “дієслово + **-н-(ий)**”, “дієслово + **-нн-(я)**” (*присягати > присяж + -н- (ий), повідомляти > повідомл + -нн-(я)*), складні – у спосіб основоскладання. Не виявлено в текстах аббревіаційних інновацій, які є продуктивними в сучасному українському загальнономовному словнику.

Зафіксовані терміни-словосполучення є різними за кількістю структурних компонентів – від двох до семи: *кримінальне провадження, учасники судового провадження, реєстр матеріалів досудового провадження, імітаційні засоби для проведення негласних слідчих дій*. Вони формуються переважно на основі простих базових термінів КПП за моделями “прикметник + іменник”, “іменник + прикметник + іменник”, “прикметник + іменник + іменник”, що є результатом поєднання різних за мовним походженням компонентів: усі складники питомі; один компонент є іншомовним, а інші – питомими тощо.

Зрозуміло, що кількість інноваційних одиниць не велика, проте між ними вже простежуються відношення абсолютної тотожності (синонімічні) (*ідентифіковані засоби для проведення негласних слідчих дій = помічені засоби для проведення негласних слідчих дій, несправжні засоби для проведення негласних слідчих дій = імітаційні засоби для проведення негласних слідчих дій*) й протилежної полярності (антонімічні) (*публічно доступне місце ≠ публічно недоступне місце*). Це свідчить про виникнення парадигматичних відношень між лексемами вже на ранній стадії їхнього входження у субмову права, що пояснюється полярністю або схожістю й самих новітніх правових понять.

Розвиток комп’ютерних технологій і мережі Інтернет також вплинув на появу нового модернізованого (осучасненого) спілкування й у правовому просторі. На лексичному рівні це виявилось появою в текстах КПП нових термінів, які швидко адаптуватимуться у майбутньому до системи правових понять. Такими є, наприклад, терміни *Єдиний реєстр адвокатів України, Єдиний реєстр досудових розслідувань, автоматизована система документообігу суду, електронний засіб контролю, зняття інформації з електронних інформаційних систем* тощо. Ці номінативні одиниці ще не мають прямої дефініції в офіційному тексті нормативно-правового акта.

Проведене дослідження лексики сучасних текстів КПП порівнених Кодексів 2011 і 2012 років уможливило фіксування прикладів динамічних змін, зокрема:

1. Заміну термінокомпонента без зміни загальної семантики всієї терміноодиниці (*кримінальна справа* (КПК, с. 7) > *матеріали кримінального провадження* (КПК, с.166), *начальник слідчого відділу* (КПК, с. 57) > *керівник органу досудового розслідування* (КПК, с. 24), *учасники кримінального процесу* (КПК, с. 24) > *сторони (учасники) кримінального провадження* (КПК, с. 6).

2. Зміну частиномовної належності зі збереженням поняттєвого змісту терміна (*невинний* (КПК, с. 6) > *невинуватий* (КПК, с. 3).

3. Перехід терміна в пасивний склад через зміни у структурі правоохоронних органів (*слідчий прокуратури* (КПК, с. 107), *орган дізнання* (КПК, с. 6).

4. Повернення в активний ужиток правового поняття і з ним відповідного терміна (*суд присяжних* (КПК, с. 195), *присяжний* (КПК, с. 39), *народний засідатель* (КПК, с. 39).

5. Зміну формальної структури зі збереженням значення терміна, зокрема перетворення трикомпонентного на чотирикомпонентний (*Кримінально-процесуальний кодекс України* (скл. прикм. + ім. + ім.) (КПК, с. 6) > *Кримінальний процесуальний кодекс України* (прикм. + прикм. + ім. + ім.) (КПК, с. 3).

6. Появу абсолютно нових понять і відповідно термінів (*дистанційне судове розслідування* (КПК, с. 124), *ідентифікаційне співробітництво* (КПК, с. 146), *правова процедура* (КПК, с. 3).

Усі зафіксовані динамічні процеси безпосередньо впливають на внормування термінології досліджуваної галузі. Їхнім завданням є вдосконалення наукових та офіційно-ділових правових текстів: заміна неточних і застарілих термінів, невдалих дефініцій, незрозумілих термінологічних знаків, уточнення й конкретизація семантики кримінальних процесуальних правових понять.

Отже, матеріали здійсненого дослідження переконують, що термінологія КПП останніми роками активно переглядається з урахуванням реалій українського соціуму, з метою наближення права до євростандартів і впровадження нововведень, що є свідченням динамічних процесів у правовій лексиці. Перспективи дослідження – інноваційні процеси в лексиці інших галузей українського права, а також порівняльний аналіз подібних змін у слов'янських (вітчизняній та російській) термінологіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вернигора В. Ф. Инновационные процессы в терминологии радиоэлектроники / В. Ф. Вернигора // Лексико-грамматические инновации в современных восточнославянских языках : Материалы III Международной научной конференции / Сост. : Т. С. Пристайко. – Днепропетровск : “Пороги”, 2007. – С. 205–211.
2. Гапонова Л. Є. Формування української криміналістичної термінології : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Є. Гапонова. – Запоріжжя, 2012. – 18 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 16 вересня 2011 року : (Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 212 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України”. – Х. : Одиссей, 2012. – 360 с.
5. Онуфрієнко Г. С. Системно-структурна організація термінологічного ярусу мови права / Г. С. Онуфрієнко // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь, 2005. – Вип. 8. – С. 256–262.
6. Онуфрієнко Г. С. Неолексеми гібридної природи в стилістичній панорамі близькоспоріднених слов'янських мов / Г. С. Онуфрієнко // Лексико-грамматические инновации в современных восточнославянских языках : Материалы III Международной научной конференции / Сост. : Т. С. Пристайко. – Днепропетровск : “Пороги”, 2007. – С. 39 – 42.
7. Онуфрієнко Г. С. Науковий текст у сучасному лінгводидактичному вимірі / Г. С. Онуфрієнко // Вісник Запорізького національного університету : Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – №.1. – С. 334–339.
8. Сергєєва Г. А. Суспільно-політичні зміни як екстралінгвальний чинник розвитку та неологізації терміносистеми українського права // Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах : Матеріали II Міжнародної наукової конференції / Г. А. Сергєєва // Упор. : Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ : “Пороги”, 2005. – С. 391–395.
9. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.

У статті здійснено аналітичний огляд динамічних процесів у функціонуванні термінологічної лексики сучасних текстів кримінального процесуального права України, виявлено вплив позамовних чинників на формування їхнього лексичного складу, досліджено семантичні, структурні та словотвірні особливості аналізованих терміноодиниць.

Ключові слова: динамічні процеси, текст, термін, неологізм, застаріла лексика, мова права, кримінальне процесуальне право.

Analytical review of dynamic processes in the functioning of modern terminological vocabulary in the criminal procedural law of Ukraine is made, influence of nonlinguistic factors on the formation of their lexical structure is detected, semantic, structural and grammatical peculiarities of the analyzed terms are studied in the article.

Key words: *dynamic processes, text, term, neologism, old vocabulary, language of law, criminal procedural law.*

Людмила Станіславова
(Хмельницький)

УДК 811.161'373.7+811.162.1'373.7

СЕМАНТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Фразеологізми – випробуваний засіб посилення експресивності літературно-художнього тексту. Звідси – надзвичайно високий інтерес науковців до вивчення цього лінгвістичного феномену. Багато праць присвячено викладенню поглядів на сутність фразеологічної одиниці, типологію цих одиниць, історію розвитку національної та діалектних фразеологій тощо. Особлива увага приділяється дослідженню функціонування фразеологізмів, зокрема – у літературно-художньому тексті. Окремим аспектом таких досліджень є трансформації фразеологічних одиниць. Зазначимо, що найдетальніше розглянуті трансформації формальні, формально-семантичні, що зумовлено значним переважанням, різноманітністю саме таких трансформацій у літературно-художніх текстах (праці Л. Авксентьєва, В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Ужченка, В. Чабаненка та ін.). Але трансформації семантичні – незважаючи на кількісну меншість – є також важливим засобом творення експресії тексту, тому вони теж вимагають докладного вивчення. Зокрема, у сучасних стилістичних дослідженнях існує досить багато підходів до класифікації різновидів семантичної трансформації фразеологізмів [пор.: 6, с. 228-237; 3, с.17-23; 4, с. 95-100; 1, с. 242-260]. Метою нашої розвідки є класифікація способів семантичної трансформації фразеологічних одиниць у літературно-художньому тексті.

Видається правомірним розмежування таких явищ, як семантична трансформація фразеологізмів і подвійна актуалізація цих одиниць. Услід за Н. Л. Шадріним, ми вважаємо семантичну трансформацію фразеологізмів наслідком порушення їхньої дистрибуції – тобто використання їх без структурних перетворень, але в не притаманному контексті. Дистрибуцію фразеологізмів варто відрізнити від дистрибуції інших мовних одиниць – фонем, морфем. Щодо фразеологізмів – це перелік не всіх без винятку контекстів, у яких він може використовуватися, а типізований, узагальнений перелік словесних оточень. Виокремлюємо три різновиди порушення дистрибуції фразеологізмів – семантичний, предметно-логічний та стилістичний [7, с. 29-30].

Порушення семантичної дистрибуції – це таке використання фразеологічної одиниці, при якому вона поміщається у контекст, що надає їй індивідуального, не закріпленого узусом значення. Як відомо, досить багато фразеологізмів можуть контактувати тільки зі словами певних семантичних груп, а то й тільки вибірково з окремими лексичними одиницями, іноді з однією-двома. Використання нетипового лексичного оточення призводить до змін у семантиці фразеологізму. Наявність таких змін можна перевірити методом підстановки смислового еквівалента, при якому можливість заміни фразеологізму його тлумаченням у будь-якому контексті свідчить про узуальність фразеологічного значення. Якщо ж це без втрати смислу зробити неможливо, слід говорити про наявність іншого значення [див. 6, с. 89]. Так, фразеологізм «збити з пуття» узуально тлумачиться як ‘морально псувати, підбурювати на негідні вчинки’ [5, с. 257]: *Я трохи винен перед вами, бо Пасикевич увесь час збивав з пуття. Але більше не зіб’є (М. Стельмах).* Але в одному із контекстів роману «Спека» П. Загребельного це значення не може замінити згаданий фразеологізм, оскільки він набуває значення іншого – ‘ввести в оману’: *Однак Холод зовсім не належав до людей, яких можна збити з пуття випадковим вигуком.*